

עיונים לפרשת בלק עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

האם לכל המצוות יש טעם? הרב ש"י לוי

אפשר לראות בדברי המשנה:

"עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן:
פי הארץ (שבליעה את קרח) ופי הבאר (באר מרים) ופי האתון..."³

בפשטות, כונת חז"ל היא להדגיש שמציאות על טבעית אפשרית, והיא מכוונת בידי ה'. אולם מדוע חשוב כל כך לחז"ל להדגיש שהנסים הנ"ל "נבראו" כבר בבריאת העולם? תשובה לכך אפשר למצוא בפירוש הרמב"ם על משנה זו:

"שהם (חז"ל) לא יאמינו בחידוש הרצון (רצון השם) עת אחר עת, אלא שבראשית עשיית הדברים הושם בטבעם שייעשה בהם כל מה שייעשה, בין שהיה הדבר אשר ייעשה - תדיר, והוא הדבר הטבעי, ובין שהיה לעתים רחוקות, והוא המופת. ולפיכך אמר שביום הששי הושם בארץ שתשקע בקורח ועדתו, ובבאר שתוציא המים, ובאתון שתדבר⁴, וכן השאה..."

הרמב"ם מסביר שהשינוי בטבע, הבא בעקבות הנס, אינו דבר שמתרחש בזמן הנס, אלא הוכן כבר בששת ימי בראשית, ויצא אל הפועל בזמן הראוי לו. אולם אם כן, מדוע רק נסים אלה נבראו בבריאת העולם? הרי התרחשו נסים רבים אחרים, כמו קריעת ים סוף, שלא מזכרת במשנה! על כך עונה הרמב"ם:

"ושמא תאמר: ואם המופתים כולם הושמו בטבעי אותם הדברים מששת ימי בראשית - למה יוחדו אלה העשרה? דע, שהם לא יוחדו לומר שאין שם מופת שהושם בטבע הדברים מששת ימי בראשית זולת אלה, אלא אמר שאלה בלבד היתה עשייתם בין השמשות, ושאר המופתים אמנם הושמו בטבע הדבר אשר נעשו בו בראשית העשותו. למשל אמר, כי ביום השני, בעת היחלוקת המים, הושם בטבעם שייבקע ים סוף למשה, והירדן ליהושע, וכן לאליהו ואלישע. וביום הרביעי, כשנבראה השמש, הושם בה שתעמוד בזמן פלוני במאמר יהושע לה. וכן שאר המופתים, חוץ מאלה העשרה."

הרמב"ם כותב שכל הנסים בעולם הוכנו כבר בששת ימי בראשית,

בשנה שעברה, בפרשת בלק, נתתי שיעור בפרשת שבוע לאנשים שאינם דתיים. אחד הדברים שתהיתי כיצד יתקבל בקרב השומעים היה סיפור פתיחת פי האתון. כיוון שמציאות שבה אתון מדברת ומפתחת שיחה שלמה עם אדונה אינה אפשרית על פי חוקי הטבע, הסיפור הזה עלול להישמע מוזר. לשכל האנושי קשה להאמין שדברים החורגים מהמציאות הטבעית אכן התרחשו. תפיסה שכלית זו הביאה את אריסטו ואת חבריו לסבור שהעולם קדמון, כיוון שעל פי חוקי הטבע אי אפשר לברוא יש מאין. אולם הרמב"ם יוצא בחריפות רבה נגד דבריהם:

"אבל סברת הקדמות כפי האופן הנראה לאריסטו שהוא על דרך החיוב ולא ישתנה טבע כלל ואין דבר יוצא ממנהגו - הרי זה סותר את התורה מעיקרה, ומכחיש את כל הנסים בהחלט, ומבטל כל התקוות שהבטיחה בהן התורה או שהפחידה מהם"¹.

בתורה מתוארים נסים רבים החורגים מדרך הטבע, כגון: בריאת העולם, עשרת המכות, נתינת המן לבני ישראל וכן פתיחת פי האתון. אדם שלא מאמין כלל במציאות של נס, ממילא סובר שכל הדברים האלו לא התרחשו והתורה היא שקר. כמו כן, התורה מזכירה פעמים רבות שהעולם מתנהל באופן של שכר ועונש. אם עם ישראל ישמור את מצוות ה', העולם הטבעי ייטיב להם. גשמים יבואו בעתם, ועץ השדה ייתן פריו. וחס וחלילה גם להפך. כמוכן השינוי במנהג הטבע, לטוב ולרע, בעקבות מעשה רוחני של האדם - נחשב לנס. וממילא אדם שאינו מאמין בנסים, גם לא יאמין בהבטחות ובאזהרות התורה. לכן קובע הרמב"ם שחוסר האמונה בנסים "סותר את התורה מעיקרה".

אם כן, האמונה בנסים היא הכרחית על פי התורה. ההבנה הפשוטה היא שבמצבים מסוימים נאלץ הקב"ה לשנות מטבעו של העולם כדי להנהיגו בצורה ישרה. כך, למשל, בעקבות עקשנותו של בלעם ללכת לקלל את עם ישראל, שולח לו הקב"ה אותות שמעשיו אינם רצויים בעזרת פתיחת פי האתון. הרמב"ם מציין שכך סברו כת המדברים². אולם הרמב"ם חולק עליהם, וכותב: "ולא כן נאמין אנחנו, אך הרצון (האלוקי) היה בששת ימי בראשית". ראייה לכך

1. מורה נבוכים ב, כה.

2. שמונה פרקים לרמב"ם, פרק ח.

3. אבות ה, ו.

4. יש להעיר שלכאורה יש סתירה בדברי הרמב"ם. מפירוש המשנה כאן מתבאר שהאתון דיברה באופן

“לולא היה באתון כח חיוני רוחני למעלה מכל בהמה וחיה, לא היה אתון בלעם מוכיחתו, עד שאמרו רז”ל⁶ שבתוכחות אתונו שא היה יכול לעמוד”.

כוח הדיבור הוא מציאות שכלית-רוחנית, שכן יכולת הדיבור, והמחשבה מה לומר ובאיזה סגנון להתנסח, נובעות מהשכל. השינוי הנסי שבאתונו של בלעם לא היה רק ביכולתה הגשמית להוציא קול דיבור, אלא היה זה שינוי שכלי שנתן יכולת באתון לנהל שיחה עם בלעם, ולהוכיח אותו בחריפות על מעשיו כלפיה. לכן נס זה, הכלול משינוי גשמי ושינוי רוחני, לא נברא בששת ימי הבריאה, אלא דווקא בבין השמשות, הזמן המקשר בין היום והלילה. בבריאת העולם קישר זמן זה בין ששת ימי המעשה, שבהם נבראה הבריאה הגשמית, לבין יום השבת, שבו חדל ה' לעסוק בבניין העולם החומרי. דבר זה מראה על המעלה הרוחנית שיש ביום השבת.

הרמב”ם מדגיש⁷ ששיטתו, האומרת שהנס הוכן בבריאת העולם, אינה נובעת מתפיסה שאין ביד ה' יכולת לשנות את הבריאה, אלא אדרבה - זה מראה על גדלות ה', שברא עולם מושלם, המכיל כבר מראשיתו את היכולת הנסית לשנות מדרך הטבע, עולם שאינו נדרש לתיקונים בעתות מאוחרות יותר⁸.

אלא שרובם הוכנו כבר מיד עם בריאת אותם חלקים בטבע שעתידים לשנות מטבעם. למשל, בעת בריאת המים כבר הוכנה בהם היכולת הנסית להיקרע בפני עם ישראל ים סוף.

אם כן, מדוע הדברים המנויים במשנה נבראו בערב שבת בין השמשות, ולא כבר בזמן הבריאה? הרי ביום בריאת בעלי החיים כבר אפשר היה לברוא את כוח דיבורה של האתון, וכן ביום בריאת הארץ אפשר היה להכין את מסוגלותה להיבקע תחת קרח ועדת! **הרב אריה לוי**, בפירושו למשנתנו⁹, מבאר את ההבדל בין נסים אלה לשאר הנסים:

“מה שנבראו אלו עשרת הדברים בערב שבת בין השמשות, כי אלו עשרת הדברים אינם דברים גשמיים ממש ולא רוחניים לגמרי, אלא בינוניים, קרובים יותר אל הרוחניות בפנימיותן, אך יש בהם גם התלבשות גשמית מאחר והם בעולם השפל”.

הנסים שנבראו במשך ששת ימי בראשית, כגון קריעת ים סוף ועמידת השמש בפני יהושע, הם נסים הדורשים שינוי גשמי בטבע העולם. אולם בנסים המנויים במשנה, אלה שנבראו בבין השמשות, יש שינוי גשמי ורוחני:

ממשי. ואילו במורה נבוכים חלק ב, פרק מב, כותב הרמב”ם שאת דיבור האתון ראה בלעם במחזה הנבואה. ראיתי מספר תשובות לקושי זה, אך הן לא הניחו את דעתי דיין. עיין בביאור הרב שילת לפירוש המשנה לרמב”ם במסכת אבות ה, ו. בספר תורת העולה (של הרמ”א) חלק ב פרק יח. שו”ת מהר”ם אלשקר סימן קיז. ר’ אריה היה אומר, מסכת אבות מבוארת בידי רבי אריה לוי בעריכת שמחה רז. עיין שם שהביא מספר ביאורים נוספים לכך.

6. בראשית רבה פרשה צג אות י.

7. מורה נבוכים ב, כט.

8. להרחבה עיין בדברי הרמב”ם בדרוש תורת ה' המימה (מופיע בספר כתבי הרמב”ם). הרמב”ם חולק על הרמב”ם שכל הנסים הוכנו כבר בששת ימי הבריאה.

עינים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים שמיעה לכללי הקורונה - עניין של חוק בלבד?

לתת תשומת לב לדברים שיש בהם סכנה ולהישמר מהם, גם אם לא הוזכרו בדברי חז”ל במפורש.

אמנם יש מקום לחלק בין שיטת הרמב”ם לחינוך: הרמב”ם מזכיר את המושג 'סכנת נפשות', והחינוך כותב "להישמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים". כלומר, לדעת הרמב”ם עיקר האזהרה שבעקבותיה יענש האדם במכת מרדות הוא דווקא בדבר שיש בו אפשרות של סכנת נפשות אך לא במקרה של נזק, אולם דעת החינוך שהאזהרה היא גם על דבר שיש בו רק נזק.

הדבר בא לידי ביטוי גם במה שכתב הרמב”ם בדין הסרת המכשולות המזיקים³: “כן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה. שנאמר השמר לך ושמור נפשך. ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאין לידי סכנה ביטל מצות עשה ועבר בלא תשים דמים”. הרמב”ם מדגיש שאיסור זה הוא על דברים שיכולים להביא לידי סכנת נפשות, אך לעומתו החינוך כותב: “שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובביתנו, כדי שלא ימותו ולא יזוקו במ בני אדם” - הוא מוסיף בדבריו את עניין הנזק באיסור זה.

והרי לפנינו שעניין שמירת הכללים שקשורים לבריאותה ושלומה של החברה הוא עניין תורני בעיקרו, ולא רק עניין של שמירת החוק.

בתקופה האחרונה נקבעו כללים שונים להרחקה בין האנשים, שלפי דברי מומחי הרפואה יכולים למנוע הדבקה בנגיף הקורונה. המגפה יכולה להעמיד בסכנה באופן ישיר אנשים בקבוצות סיכון, ובאופן עקיף את יציבות מערכת הבריאות.

יש להתבונן: האם שמיעה לכללים היא רק עניין של חוק, או שמא יש כאן גם חיוב הלכתי-תורני? **הרמב”ם** כותב על-כך⁴: “הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות. וכל העובר עליהן ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד בכך - מכין אותו מכת מרדות”.

כלומר, אומר הרמב”ם, יש דברים שחכמים הצביעו עליהם כסכנה, ואין לאדם לעבור על דבריהם, אפילו אם הוא רוצה להכניס את עצמו לסכנה זו.

בספר **החינוך**² הובאו הדברים בסגנון דומה: “הרבה דברים אסרו זכרונם לברכה כדי להשמר מן הנזקים ומן המקרים הרעים, שאין ראוי לו לאדם שיש בו דעה לסכן בנפשו, ועל כן ראוי שיתן לבו לכל הדברים שאפשר להגיע לו נזק בהם, והעובר עליהם חייב מכת מרדות דרבנן”.

ואים שהחינוך הביא את סגנון לשון הרמב”ם, אך הוסיף שכיוון שחכמים הרחיקו את האדם מהסכנה בדברים מסוימים, יש לאדם

3. שם, הלכה ד.

4. שם, תקמז.

1. הלכות רוצח יא, ה.

2. מצוה תקמו.